

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. *Стаття присвячена виявленню шляхів реалізації громадянської освіти у ВНЗ, розробці на цій основі методики громадянського виховання і доведенню ефективності її впровадження у навчально-виховний процес вищої школи.*

Ключові слова: громадянська освіта, громадянське виховання, правове виховання.

Аннотация. *Статья посвящена выявлению путей реализации гражданского образования в вузах Украины, разработке на этой основе методики гражданского воспитания и подтверждению эффективности ее внедрения в учебно-воспитательный процесс высшей школы.*

Ключевые слова: гражданское образование, гражданское воспитание, правовое воспитание.

Annotation. *The article is devoted to the exposure of tendencies of realization of civil education in Institution of higher education, to creation of methods of civil education and leading of its efficiency in the educational process of higher school.*

Keywords: civil education, civil upbringing, legal upbringing.

Актуальність. Пріоритетним напрямом громадянського виховання молоді в сучасних умовах є особистісне прийняття цінностей демократичного суспільства. С. Вітвицька підкреслює, що кризова ситуація в Україні, пов'язана зі зміною пріоритетів основних цінностей, не може бути вирішена ні примусом, ні компромісом. Активізація розвитку демократичного гуманістичного суспільства відбудеться тільки тоді, коли здійсниться відповідна переорієнтація ціннісних орієнтирів всіх його громадян [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень показує, що розв'язання проблеми громадянського виховання молоді спирається на науковий доробок Г. Костюка, С. Максименка, В. Кременя, С. Рубінштейна. Методологічні аспекти і загальнотеоретичні основи навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, спрямованого на

формування у майбутніх фахівців громадянської позиції, показано в роботах В. Борисова, В. Вербець, М. Євтуха, І. Зязюна, З. Красноок, Н. Нікітіної, Н. Петрової, І. Прокопенка, а специфіка форм і методів виховної роботи – у працях Л. Дибкової, П. Кононенка, І. Мороз, І. Поліщук, Н. Праворської, А. Сігової та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст громадянської освіти найчастіше охоплює різні аспекти навчання: культурологічні, філософські, аксіологічні знання про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні цінності; політичні, правові й соціально-психологічні знання. Разом з тим, громадянська освіта далеко не зводиться до знань, а включає формування відповідних цінностей і дій, що відповідають їм. Конкретизуючи ці складові щодо України, українська дослідниця Л.В. Корінна зазначає, що зміст громадянської освіти має бути спрямований на одержання учнями досвіду громадянських вчинків і переживань, основних громадянських умінь, зокрема: реалізовувати своє право на участь у виборах та інших формах демократії; відстоювати свої права, брати участь у діяльності об'єднань громадян і громадянських акціях; захищати свої права за допомогою державних органів та органів місцевого самоврядування; відстоювати свої права за допомогою апеляцій до суду, правоохоронних і правозахисних організацій; орієнтуватися в умовах вільного ринку, відстоюючи свої права як споживача і платника податків; використовувати типові прийоми й методи розв'язання проблемних ситуацій; диференціювати емоційні й раціональні компоненти власного вибору; критично сприймати інформацію, самостійно її аналізувати; розвивати свої комунікативні вміння й навички [2, 39].

Мета громадянської освіти - сформувати особистість, якій властиві демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовністю до компетентної участі в житті суспільства. Виходячи з поставленої мети, завданням громадянської освіти є формування

світоглядних орієнтацій особистості, продукування власної філософії життєдіяльності, самовизначення й самореалізація в економічній, соціальній, культурній, політико-правовій сфері, формування мотивації й основних умінь, необхідних для відповідальної участі в громадянсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства, орієнтація на позитивні соціальні дії, формування толерантності, гуманізму [3, 37]. Громадянська освіта не обмежується інформуванням, вона також формує позиції й стосунки студентів до тих або інших явищ і процесів життєдіяльності суспільства, сприяє становленню в них нових алгоритмів громадянської активності. Не важко помітити, що сукупність поставлених завдань охоплює практично весь спектр особистісного розвитку сучасної людини, а не тільки ракурс громадянськості.

Ряд авторів вважають, що основу громадянського виховання повинне становити формування готовності жити в демократичному суспільстві [4]. Дійсно, підготовка молоді до активної участі в демократичних процесах є надзвичайно важливим і складним завданням. Однак оволодіння азами демократії не може виступати еквівалентом всієї системи громадянських якостей.

У цілому ми цілком згодні з тим, що зміст громадської освіти повинен орієнтуватися не тільки на розвиток уявлень молоді про громадянськість й шляхи її реалізації на основі системи понять із різних галузей наукових знань, а й на формування емоційно-ціннісного компонента громадської культури особистості, що включає, насамперед:

- усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особи;
- усвідомлення себе як громадянина й патріота України;
- почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу;
- лояльне й одночасно вимогливе ставлення до влади, законослухняність;
- активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях;

- усвідомлення себе як особистості, здатної впливати на ситуацію в державі;
- критичне сприйняття соціально-політичної інформації;
- усвідомлення можливості й цінності самостійного політичного вибору;
- готовність відповідати за власні рішення і їхні наслідки;
- усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві [5].

У педагогічному плані громадянськість містить у собі три складових: знання переживання, вчинки: "Їх співвідношення можна подати у вигляді лійки. Її найширша частина вбирає в себе знання громадянського змісту. Але цей інформаційний елемент міцно не зафіксується у психіці, глибоко не засвоїться, якщо знання не одержать необхідного емоційного забарвлення. Менша питома вага в структурі громадянськості – вчинки, поведінка, практичні дії".

Щоб виховати школяра справжнім громадянином, треба передусім ознайомити його зі змістом понять і категорій, що мають своїм структуроутворюючим центром поняття громадянськість. Тобто громадянська освіта посідає важливе місце і передбачає насамперед політичну, економічну, правову освіченість та здатність керувати відповідними знаннями в сучасних умовах.

Одним із найважливіших є поняття держави. У свідомості студента повинно закріпитися знання про головні принципи правової держави, шляхи її розбудови, взаємозв'язки законодавчої, виконавчої та судової влад, демократії та дисципліни.

Студент, як і кожний громадянин України, повинен мати уявлення про державу, її тип, державний і національний суверенітет, політичну незалежність, еволюцію національної державності.

Другим важливим поняттям є громадянське суспільство. Учні повинні усвідомити, що громадянському суспільству властиві такі характерні риси: визнання людини, її прав і свобод найвищою суспільною цінністю; пріоритет

суспільства над державою; забезпечення економічної свободи громадян та їх об'єднання, наявності плюралізму матеріального і духовного життя, тощо.

Неабияке значення має усвідомлення студентами поняття етносу як сукупності людей, пов'язаних спільністю історичного походження, мовою, культурою, традиціями та звичаями, психічним складом, менталітетом.

Практика громадянської освіти і громадського виховання в різних країнах має свої універсальні та спеціальні характеристики. Проте гуманістичний характер громадянської освіти визначає її головні універсальні принципи, які закріплені в “Концепції громадянського виховання особи в умовах розвитку української державності”. Серед них слід назвати такі: гуманізація та демократизація виховного процесу, самоактивність й саморегуляція, системність, комплексність та міждисциплінарна інтегрованість, наступність та безперервність, культуровідповідність, інтеркультурність.

Виховання громадянина має бути спрямоване на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. З патріотизмом органічно поєднується національне виховання, яке є основою культурно-історичного розвитку нації, а відповідно й особистості. Національний компонент виховання найвиразніше має втілюватися в змісті навчальних дисциплін, їх методичному забезпеченні, у самій атмосфері життя навчального закладу. Вивчення мови, літератури, історії, географії, повинно всебічно відобразити національні особливості, відзначатися етнічним забарвленням, бути джерелом формування національної свідомості, національної гордості. Особлива роль у змісті навчання і виховання відводиться українознавству, яке є методологічною основою організації навчання і виховання в сучасних умовах.

Визначальною характеристикою громадянської зрілості як результату громадянського виховання є розвинена правосвідомість. Тому стратегічним завданням правового виховання виступає формування в свідомості молоді ідей великої соціальної цінності права, активних правових установок та

орієнтацій. При цьому необхідно не просто висвітлювати зміст правових норм, але й показувати їх моральну й політичну суть, соціальну справедливість, гуманізм, демократизм, відповідність світогляду загальним принципам права, розкривати роль правових норм та інших правових явищ в задоволенні громадських та особистих потреб кожної людини.

У правовому вихованні важливо виховувати в молоді правові почуття, які регулювали б її поведінку: почуття законної обраної мети, правомірності шляхів і засобів її реалізації, справедливості, нетерпимості до порушників норм права, відповідальності тощо. Інакше основними регуляторами поведінки молодих людей будуть прості емоції (страх, гнів), які ведуть до ситуативної поведінки, нерідко до неправомірної.

Оскільки в кінцевому плані вся наша правовиховна робота спрямовується на формування суспільної активності особистості, важливим завданням правового виховання є формування у молоді активної життєвої позиції у правовій сфері. У юридичній літературі розглядають такі рівні активності особистості стосовно до вимог закону. Так, при дотриманні особистістю правових норм проявляється мінімальна ступінь активності, тому тут вимагається тільки уникнення дій, які заборонені правом. Коли ж особистість виконує правові норми, вона проявляє більше активності в діяльності. При використанні правових норм особистість проявляє найвищу ступінь ініціативи і активності. Безумовно важливим завданням правового виховання є подолання в правовій свідомості окремих учнів помилкових поглядів і переконань, негативних навичок і звичок, які сформувалися внаслідок помилок і недоліків виховання.

Процес освоєння системи знань про людину, суспільство, громадянська освіта, що сьогодні найбільше активно реалізується в школі, може здійснюватися в 4 формах: як навчальний предмет, як міжпредметна форма діяльності в рамках освітнього простору, як організація позакласної й позашкільної діяльності в рамках освітнього простору, як організація шкільного життя, що сприяє демократичній поведінці [2, 39].

Процес освоєння системи знань про людину, суспільство, громадянська освіта, що сьогодні найбільше активно реалізується в школі, може здійснюватися в 4 формах: як навчальний предмет, як міжпредметна форма діяльності в рамках освітнього простору, як організація позакласної й позашкільної діяльності в рамках освітнього простору, як організація шкільного життя, що сприяє демократичній поведінці [2, 39].

На думку Л.В. Корінної громадянські цінності включають: громадянський обов'язок, громадянська совість, громадянська відповідальність, повага до громадянських прав й обов'язків, громадянська свідомість, потреба в громадянських діях і вчинках, повага до законів держави, почуття патріотизму, почуття інтернаціоналізму, етнічна толерантність, почуття особистої свободи, громадянська честь і гідність, політична культура, громадянська активність, громадянська поведінка [2, 43]. Не важко помітити, що ці підходи не виключають, а доповнюють один одного.

Новим етапом у здійсненні громадянського виховання став проект "Громадянська освіта - Україні" (2005-2008), що здійснювався за фінансової підтримки Європейської Ради в партнерстві з Міністерством освіти й науки України. Результатом даного проекту стала розробка й апробація навчального курсу "Теорія й методика навчання громадянської освіти". Під громадянською освітою розуміється спеціалізована систематична підготовка молоді до громадського життя в умовах демократії. Тому зміст даного курсу включає ряд актуальних проблем: структурні характеристики сучасного суспільства; аналіз соціальних відносин і соціальних норм; розкриття сутності демократії, розмаїтості уявлень про неї й еволюції її форм; розкриття принципів і цінностей демократичного суспільства. Авторизатори вважають, що найбільш доцільно ввести цей курс у навчальні плани педагогічних навчальних закладів і курсів підвищення кваліфікації вчителів історії та правознавства в інститутах післядипломної педагогічної освіти, щоб підготувати їх до формування громадянської компетентності

учнівської молоді старших класів загальноосвітніх шкіл у рамках обов'язкового 72-годинного курсу "Громадянська освіта".

Вихідні положення, закладені в курс "Теорія й методика навчання громадянській освіті":

- Громадянська освіта - це спеціалізована систематична підготовка молоді до громадського життя в умовах демократії. Тому курс охоплює структурні характеристики сучасного суспільства, аналіз суспільних відносин і соціальних норм. Розкривається сутність демократії, розмаїтість уявлень про неї та еволюція її форм, принципи й цінності громадянського суспільства, аналізується специфіка переходу України до демократичної політико-правової системи. Велика увага приділяється питанням формування демократичних інститутів, створенню розвиненої ефективної системи правосуддя, становленню й розвитку громадянського суспільства в нашій країні.

- З антропоцентричної позиції висвітлюється життєдіяльність людини в умовах ринкової економіки, питання визначення особливостей розвитку відносин між Україною і Європейським Союзом у контексті європейських інтеграційних процесів.

- Студенти, учителі отримують і вдосконалюють уміння, що згодом будуть прищеплювати своїм учням, наприклад: захищати свої права й свободи; критично оцінювати власні вчинки, змінюючи власну думку у випадку переконливих аргументів опонента; взаємодіяти із представниками владних структур й інших організацій; здатність ставити себе на місце іншої людини; уміти вести діалог - обмін думками й враженнями; підбирати переконливі аргументи на захист своєї позиції, у тому числі керуючись власним життєвим досвідом; брати відповідальність на себе; толерантно ставитися до людей з іншими поглядами, що дає можливість, цивілізовано виходити з конфліктних ситуацій тощо.

- Формування ціннісних установок особистості щодо загальнолюдських моральних норм, громадянських цінностей і стосунків, глибоке світоглядне

розуміння гуманізму як основи людських відносин у суспільному житті, формування активної життєвої позиції, демократичного світосприймання.

- Використання у викладанні сучасних інтерактивних методик, активізація діяльності студентів у процесі освоєння навчального матеріалу. Протягом навчання студенти повинні навчитися працювати в парах і малих групах, вислуховувати один одного, відстоювати власні погляди, поважаючи при цьому право іншого на власну думку, виконувати проекти, презентувати результати спільної роботи, аналізувати й узагальнювати отриманий досвід.

- Розкриваються демократичні основи функціонування сучасної школи, шляхи створення сприятливого демократичного середовища в процесі навчальних занять і в позакласній роботі, організації системи шкільного самоврядування.

- Особливу увагу приділено інклюзивній освіті, підготовці вчителів до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах звичайних загальноосвітніх шкіл.

- Розкриваються форми й методи організації позакласної роботи, і особливо, організації проектної діяльності учнів.

- Розроблений і реалізований міжпредметний підхід до вивчення громадянських знань, шляхи інтеграції цих знань до змісту окремих предметів.

- Результатом реалізації даного курсу є формування в слухачів розвинених морально-інтелектуальних якостей, утвердження гуманістичних правил і норм життя в суспільстві, цивілізованих стандартів поведінки, вкорінення у свідомості основ волелюбності й самодисципліни духу, правової й політичної культури, економічного мислення, патріотизму, вироблення вмінь відстоювати права й свободи, потреби й інтереси в тісному поєднанні з інтересами держави, суспільства [6, 8-10].

Аналіз змісту даного курсу дозволив установити його орієнтацію переважно на педагогів і студентів педагогічних вузів, які будуть викладати відповідний курс у школах, а звідси - методичний характер змісту самого

курсу. Менше врахована проблема роботи зі студентами непедагогічних вузів, їх готовності до прийняття й асиміляції ідей.

Ми вважаємо, що освітній характер даного курсу обмежує його можливості в плані впливу на становлення громадянської позиції студентів у процесі професійної підготовки. Не враховується також такий важливий аспект, як готовність самих студентів до сприйняття пропонованих ідей без урахування регіональних та індивідуальних особливостей, факторів, що, приблизно, значно впливають на процес формування громадянської ідентичності. Не враховується виховний аспект включення студентів у ті види діяльності, що стимулюють формування громадянської спрямованості й громадянських якостей.

Висновки. У цілому, проведений теоретичний аналіз показує, що проблема громадянського виховання на сьогодні з більшою ефективністю вирішується в загальноосвітніх школах, і значно меншою мірою охоплює вищу школу. Причому ця тенденція є спільною для всіх країн пострадянського періоду. Тут позначилися не тільки наслідки руйнування існуючої суспільної системи. Певну негативну роль відіграли поширені в суспільстві ідеї саморозвитку, одержання особистістю прав на вільну самореалізацію, що, у свою чергу, девальвувало необхідність системного виховного впливу. Особливо "постраждав" процес виховання у вищій школі, що був згорнутий ще більше завдяки введенню платного навчання, широкому поширенню дистанційних форм отримання вищої освіти, розвитку післядипломної освіти. У результаті, як підкреслює М.В. Чельцов, наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. виникла низка протиріч у виховній системі вищої школи:

- між суспільними потребами в системі виховання, що забезпечувала б формування громадянської позиції особистості, і недостатньою розробленістю змісту й методики такої виховної роботи;

- між вимогою підготовки фахівця й громадянина, здатного до самостійної відповідальної творчої роботи й недостатньою розробленістю системи виховної роботи зі студентською молоддю у вузі;

- між потребами вищої школи в створенні виховної системи, що відповідає вимогам сучасного суспільства, і відсутністю науково розробленої й практично реалізованої теорії, здатної забезпечити створення й розвиток системи [7].

Тому не дивно, що в останні роки посилилася увага до організації процесу виховання у вищій школі. При цьому важливим моментом є визначення умов, при яких виховний процес буде відбуватися не як прямий, декларативний вплив на студентів (неефективність подібного "виховання" уже підтверджена досвідом попереднього суспільства), а як така організація життєдіяльності й взаємодії всіх учасників педагогічної системи ВНЗ, коли бажаний результат досягається за принципом логіки природних наслідків.

Література

1. Вітвіцька С. С. Педагогічний аспект проблеми цінностей та цінносних орієнтацій молоді / С. С. Вітвіцька // Теорія і практика формування громадянських цінностей старшокласників : зб. наук.-метод. праць ; за ред. Л. В. Корінної. – Житомир : Вид-во ЖДЦНТЕІ, 2004. – С. 34–35.
2. Корінна Л. В. Старшокласники ліцеїв та гімназій України про громадянські цінності молоді / Л. В. Корінна // Теорія і практика формування громадянських цінностей старшокласників : зб. наук.-метод. праць ; за ред. Л. В. Корінної. – Житомир : Вид-во ЖДЦНТЕІ, 2004. – С. 38-47.
3. Ігнатенко П. Р. Аксиологія виховання : від термінології до постановки проблеми / П. Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 118-123.
4. Дьюї Дж. Демократія і освіта / Дьюї Дж. – Львів : Літопис, 2003. – 294 с.
5. Сидорчук Н. Г. Сучасні тенденції проблеми цінностей громадянського виховання / Сидорчук Н. Г. // Теорія і практика формування громадянських цінностей старшокласників : зб. наук.-метод. праць ; за ред. Л. В. Корінної. – Житомир : Вид-во ЖДЦНТЕІ, 2004. – С. 47-49.
6. Громадянська освіта: теорія і методика навчання : посіб. для студ. вищих навч. закл. – К. : Проект ЄС "Громадянська освіта –Україні". – 2008. – 174 с.
7. Чельцов М. В. Формирование гражданской позиции студенческой молодежи высшего учебного заведения : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Чельцов Михаил Владимирович. – Новосибирск, 1996. – 224 с.